

Przeszłość Demograficzna Polski 43 (2021): 7–27

Poland's Demographic Past 43 (2021): 7–27

ISSN (print): 0079-7189

ISSN (online): 2719-4345

DOI: 10.18276/pdp.2021.43-01

Mateusz Wyżga

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0049-4210>

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Wydział Humanistyczny

email: mateusz.wyzga@up.krakow.pl

Procesy urbanizacyjne w województwie krakowskim w XVI–XVIII wieku. Nowe możliwości badań*

Urbanization Processes in the Kraków Voivodeship in the 16th–18th Centuries. New Research Opportunities

Abstrakt

W artykule scharakteryzowano nowe możliwości badań nad urbanizacją województwa krakowskiego w XVI–XVIII w. na tle specyfiki państwa polsko-litewskiego. Określono, w jaki sposób badania mogą być prowadzone w odniesieniu do obszaru o ukształtowanej już sieci miejskiej, na którym w omawianym czasie znajdowało się około 80 miast – były to głównie niewielkie ośrodki, spełniające różne funkcje. Okres ten jest ważny dla funkcjonowania polskich miast ze względu na istniejący wówczas system folwarczno-pańszczyźniany i poddaństwo. Odniesiono się także do mechanizmów

Abstract

The article showcases new proposals for research on the urbanization processes of Kraków Voivodeship (province) between the 16th and 18th centuries referred to the Polish-Lithuanian Commonwealth as a whole. The possible methods of study have been specified for an area where an urban network had already been formed. It comprised some 80 towns, mostly moderate in size, with a variety of functions. The period under discussion is crucial for the functioning of Polish urban areas due to the predominance of the manorial farm system relying on serfdom and corvée. Population exchange

* Autor kieruje podziękowania do dra Piotra Miodunki z Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie za udzieloną pomoc.

wymiany ludności w szerszym ujęciu historii społecznej oraz zaproponowano powiązanie analiz urbanizacji województwa z jego centralnym ośrodkiem – krakowskim zespołem miejskim. Omówiono również kryteria tworzenia kwestionariusza badawczego. Relacyjna baza danych zbudowana na podstawie źródeł masowych obejmowałaby ludność Krakowa, a następnie kolejnych miast województwa, wytypowanych ze względu na ich funkcje. Dzięki temu możliwe staje się ukazanie tendencji migracyjnych w całym województwie i w długim procesie dziejowym.

Słowa kluczowe

urbanizacja, społeczność lokalna, migracje, gospodarka

mechanisms are addressed against a broader background of social history. It is proposed that analyses of the urbanization of the voivodeship should be linked to its central hub – the Krakow urban complex. The discussion also extends to the criteria underlying the formulation of the study questionnaire. A relational database created on the basis of mass sources would cover the population of Krakow and successively other towns in the voivodeship, selected according to their functions. Such procedure makes it possible to demonstrate the migration trends across the voivodeship in a long-term historical process.

Keywords

urbanisation, local community, migrations, economy

Wprowadzenie

Celem artykułu jest przedstawienie propozycji nowego programu badawczego w odniesieniu do procesów urbanizacyjnych w województwie krakowskim w XVI–XVIII wieku, liczącym wówczas około 80 miast. Dla realizacji omawianej, rozległej i wielowątkowej tematyki jej osią proponujemy wyznaczyć mechanizmy wymiany ludności. Wiąże się to z głównym celem przyszłych badań: źródłami rekrutacji nowych mieszczan w państwie systemu folwarczno-pańszczyźnianego. Ograniczenie geograficzne do terenu jednego województwa i chronologicznie do epoki nowożytnej urealnia podjęte zamierzenie. Z racji ułomności i luk materiału źródłowego o charakterze masowym, zastosowana zostanie również analiza jakościowa, zwłaszcza odnośnie do funkcjonowania sieci społecznych w kontekście gospodarki, rynku pracy oraz transportu. Interesuje nas również, czy pełnione przez poszczególne miasta funkcje wpływały na mechanizm wymiany ludności i uczestnictwo w tych procesach mniejszości etnicznych. Jakkolwiek zarys problematyki miast Rzeczypospolitej w kontekście migracji został już przybliżony¹

¹ Mateusz Wyżga, „Miasta i migracje w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej: zarys problematyki”, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 52 (2020): 59–87.

i dowiedziono znaczenia mobilności względem krakowskiego zespołu miejskiego, stanowiącego centralny ośrodek w województwie², to dopiero analiza szerszego ujęcia przestrzeni, większej liczby miast pozwoli naszym zdaniem lepiej wyjaśnić podjętą tematykę w zróżnicowanym geograficznie województwie, na tle państwa polsko-litewskiego i innych części Europy.

Charakterystyka województwa krakowskiego

Omawiany region do końca XVI wieku odgrywał kluczową rolę w państwie ze względu na funkcje rezydencjonalne Krakowa, a ich utrata na przełomie XVI i XVII wieku³ zbiegła się w czasie z okrzepnięciem sieci miejskiej w województwie⁴. Obszar ten charakteryzowało miejscowe występowanie bogactw naturalnych, a także żyznych gleb w szerokim pasie między Krakowem a Wiślicą, przy czym produkcja zbożowa na terenach podgórskich była słabsza. Atutem były również zdatne do spławu rzeki, jak Wisła i Dunajec. Usytuowanie regionu blisko Karpat wpływało na ożywione kontakty z Górnymi Węgry⁵. Mieszkańcy miast i miasteczek województwa krakowskiego przemieszczali się również często na Ruś i Śląsk. Biorąc powyższe pod uwagę, wiele miast na tym obszarze pełniło specyficzne funkcje – niektóre przemysłowe (górnictwo Bochni, Wieliczki i Olkusza), inne administracyjne (sejmiki ziemskie w Proszowicach) czy handlowe (Kraków, Nowy Sącz, Dobczyce)⁶.

Sieć miejska Korony, gdzie znajdowało się województwo krakowskie, była gęsta, złożona głównie z miast małych, mniej zaludnionych niż miasteczka zachodu kontynentu europejskiego. Stanowiło to jednak typowe zjawisko ówczesnej Europy Środkowo-Wschodniej i Północnej. Peter Clark podkreśla, że „dla większości Europejczyków [w tym kontekście przede wszystkim chłopów – M.W.] małe miasto było ich najbardziej bezpośrednim i najważniejszym kontaktem ze światem miejskim”⁷. Fernand Braudel dostrzegł tę prawidłowość przy opisie niezmiennego w swym charakterze transportu na terenach wokół Morza

² Mateusz Wyżga, *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019).

³ Jan Małecki, „Kiedy i dlaczego Kraków przestał być stolicą Polski”, *Rocznik Krakowski* 44 (1963): 21–36.

⁴ Feliks Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1985).

⁵ Feliks Kiryk, „Miasta kresu muszyńskiego w okresie przedrozbiorowym”, *Przemyskie Zapiski Historyczne* 4–5 (1987): 7–34.

⁶ Kiryk, *Rozwój urbanizacji*.

⁷ Peter Clark, „Introduction”, w: *Small Towns in Early Modern Europe*, red. Peter Clark (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 2.

Śródziemnego: „Dowodem tego jest przetrwanie – mimo licznych przeobrażeń ekonomicznych i politycznych [...] małych miast, to znaczy drugorzędnych przystanków. Jeśli przetrwały, to nie dlatego [...] że wielkie miasta przez niebywałą dobroć pozwoliły małym miastom żyć i spełniać swoje powołanie. Przetrwały, gdyż broniły się, przede wszystkim zaś dlatego, że większe od nich miasta nie mogły się bez nich obejść o tyle, o ile nie podróżuje się, nie zmieniając koni bądź nie wstępując do oberży... Życie tych punktów etapowych związane jest z arytmetyką przestrzeni, ze średnią prędkością na trakcie, z czasem trwania żeglugi, z wszystkimi realiami, które nie zmieniły się wcale”⁸. Dodajmy jeszcze głos Feliksa Kiryka: „[Ży]cie gospodarcze, społeczne i kulturalne w ramach tych miasteczek było typowe dla naszych stosunków gospodarczych, one przecież decydowały o poziomie urbanizacji naszego kraju”⁹. Peter Clark wskazuje, że nawet mimo dynamicznego rozwoju dużych miast w Europie Środkowo-Wschodniej w 2. poł. XVIII wieku (w tym Warszawy) postępy urbanizacji przebiegały wolniej niż na Zachodzie. Ograniczać je miał wzrost poddaństwa i pańszczyzny, obniżenie się produktywności rolnictwa i spadek produktu krajowego brutto¹⁰. Wiadomo wprawdzie, że pod względem zaludnienia w końcu XVI wieku około 80% miast polskich liczyło poniżej 2000 mieszkańców, ale nie znane są szczegółowo warunki rozwoju demograficznego¹¹. Prowokuje to do zbadania dynamiki mechanizmów przepływu ludności na wybranym obszarze w długim ciągu dziejowym państwa polsko-litewskiego. W demografii historycznej urbanizacja jest bowiem rozumiana jako „proces społeczny i kulturowy wyrażający się w rozwoju miast, wzroście ich liczby, powiększaniu obszarów miejskich i udziału ludności miejskiej w całości zaludnienia”¹².

⁸ Fernand Braudel, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, tłum. Marcin Król, Maria Kwiecieńska-Decker, t. 1 (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2020), 265–266.

⁹ Feliks Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski w XIII–XVI wieku. Część pierwsza – szczegółowa* (Kraków, 1974), rękopis przechowywany w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii, Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie.

¹⁰ Peter Clark, *European Cities and Towns 400–2000* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 126–127.

¹¹ Andrzej Janeczek, „Town and Country in the Polish Commonwealth, 1350–1650”, w: *Town and Country in Europe, 1300–1800*, red. Stephan R. Epstein (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 166–167.

¹² Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009), 224; Wyżga, *Miasta i migracje*, 74–76.

Literatura

Literatura światowa poświęca sporo miejsca problematyce urbanizacji w dobie wczesnonowożytnej¹³. W polskiej literaturze przedmiotu dla poznania wewnętrznego życia miast, ich gospodarki i demografii, wciąż użyteczne są gruntowne, oparte na źródłach, studia Jana Ptaśnika¹⁴. Należy docenić wysiłek badaczy skupionych przy prowadzonym od całych dekad *Słowniku historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu*, którego pracownią krakowską kieruje Waldemar Bukowski¹⁵. Można również przypomnieć prace Aleksandra Gieysztor, Stanisława Herbsta, Jerzego Michalskiego i innych autorów nad syntezą *Miasta polskie w tysiącleciu*¹⁶. Poza syntezą dawnych miast polskich pióra Marii Boguckiej i Henryka Samsonowicza¹⁷, wskazać trzeba przede wszystkim studia demograficzne nad miastami Cezarego Kukli¹⁸. Inspirująca seria wydawnicza (zwłaszcza w kontekście tworzenia relacyjnych baz danych) to *Spisy urzędników miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego*¹⁹. Pomaga ona uchwycić górną warstwę społeczeństwa mieszczańskiego oraz mechanizmy ustrojowe w danym ośrodku. Przestrzeń geograficzną w badaniach nad urbanizacją ujmuje również projekt wydawniczy „Atlas historyczny miast polskich”, realizowany pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast. Z interesującego nas obszaru, oprócz Krakowa, pojawiły się studia nad

¹³ Z nowszych prac warto wymienić: *Small Towns in Early Modern Europe*, red. Peter Clark (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); Jaroslav Miller, *Urban Societies in East-Central Europe, 1500–1700* (Aldershot: Ashgate, 2008); Clark, *European Cities*; Leo Lucassen, „Cities, States and Migration Control in Western Europe: Comparing Then and Now”, w: *Gated Communities? Regulating Migration in Early Modern Cities*, red. Bert De Munck, Anne Winter (Aldershot: Ashgate, 2012), 217–240.

¹⁴ Jan Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1934).

¹⁵ Tomasz Jurek, „Wprowadzenie”, w: *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, edycja elektroniczna, red. Tomasz Jurek, dostęp: 13.5.2021, <http://www.sloownik.ihpan.edu.pl>.

¹⁶ Mateusz Siuchniński (red.), *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1–2 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1965–1966).

¹⁷ Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986).

¹⁸ Cezary Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie* (Białystok: Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, 1991); tenże, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej: studium demograficzno-społeczne* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998).

¹⁹ Ostatnio: Marcin Starzyński, *Urzędnicy miejscy Kazimierza do 1550 roku* (Kraków: Societas Vistulana, 2016); Mateusz Wyzga, *Urzędnicy miejscy Bochni do 1772 roku* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Grado, 2018); Marcin Gadocha, *Urzędnicy miejscy Biecza do 1772 roku* (Białystok: Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Historycznego, 2020).

Bochnią, Starym Sączem i Wieliczką²⁰. Należy również wskazać na portal internetowy „Atlas Fontium”, realizujący badania w odniesieniu m.in. do sieci osadniczej²¹. Poza tym trzeba tu zaznaczyć rekonstrukcję sieci drożnej²². Nie da się pominąć prac poświęconych zaludnieniu przestrzeni miejskiej²³ czy kwestii obrotów finansowych²⁴. Wreszcie, pod kątem demograficznym, gospodarczym i społecznym cenne są, skupione na Małopolsce, ostatnie badania Piotra Miodunki nad małymi miastami, a także badania Konrada Kołodziejczyka nad ludnością Nowego Miasta Korczyna i Jakuba Pieczary nad Wieliczką²⁵.

W urbanizacji Małopolski istotne są realizowane w ciągu ostatnich kilku dekad studia Feliksa Kiryka i Ryszarda Szczygła²⁶. Feliks Kiryk dał podwaliny dla badań nad rozwojem urbanizacji w województwie krakowskim w XIII–XVIII wieku. Poza ogłoszonymi drukiem syntezami, jego badania były rozwijane w około 50 studiach szczegółowych miast i różnych jednostek administracyjnych²⁷. Wykształcenie się nowych metod i narzędzi badawczych, rozwój ujęć

²⁰ *Atlas historyczny miast polskich*, dostęp: 21.04.2021, www.atlasmiast.umk.pl.

²¹ *Atlas Fontium*, dostęp: 12.03.2021, <https://atlasfontium.pl>.

²² Bożena Wyrozumska (wyd.), *Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971); Bożena Wyrozumska, *Drogi w Ziemi Krakowskiej do końca XVI w.* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977); Henryk Rutkowski (red.) i in., *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 1–2 (Warszawa: Wydawnictwo Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2008).

²³ Np. Jacek Wiesiołowski, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1997); Krzysztof Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku* (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999); Franciszek Leśniak, *Socjotopografia Krosna (1512–1630): studia i materiały* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005); Jerzy Gordziejew, *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009); Krzysztof Mrozowski, *Przestrzeń i obywatele Starej Warszawy od schyłku XV wieku do 1569 roku* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020).

²⁴ Piotr Łozowski, *Kredyt i dom: rynki obrotu pieniężnego i nieruchomości w Warszawie okresu XV i początków XVI wieku* (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2020); Katarzyna Wagner, *Mieszczanie i podatki. Nierówności majątkowe w wybranych miastach Rzeczypospolitej w XVII wieku* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020).

²⁵ Piotr Miodunka, *Spółeczność małych miast południowej Małopolski w XVI–XVIII wieku* (Kraków: Universitas, 2021); Konrad Kołodziejczyk, „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych. Cz. 1”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 38 (2016), 3: 55–78; tenże, „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych. Cz. 2”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 39 (2017): 65–95; Jakub Pieczara, „Population of Wieliczka in 1788: Household Size and Structure”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 41 (2019): 81–122.

²⁶ Feliks Kiryk, *Urbanizacja Małopolski. Województwo Sandomierskie XIII–XVI wiek* (Kielce: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, 1994); tenże, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w. Województwo krakowskie*; tenże, *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych* (Kraków: Avalon, 2013); Ryszard Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce XVI wieku* (Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1989).

²⁷ Zdzisław Noga, „Feliksa Kiryka studia nad miastami”, w: Kiryk, *Miasta*, IX–XVI.

masowych pozwala nawiązać do tych badań. Jest to o tyle interesujące, że proces powstawania nowych ośrodków miejskich w województwie krakowskim doby nowożytnej w tym czasie już okrzepł (zasadniczo tereny te zurbanizowano jeszcze w dobie piastowskiej²⁸). Nie pojawiają się zatem nowe lokacje oraz widoczna jest przewaga liczbowa miast królewskich.

Proces urbanizacji w województwie krakowskim w XVI–XVIII wieku

Proces umiastowienia całej Małopolski (do której prócz krakowskiego wchodziło województwo sandomierskie i wykrojone zeń w 1474 r. lubelskie), największej dzielnicy w granicach etnicznych Korony, dotyczyły blisko 300 miast, które pojawiły się tam do schyłku epoki jagiellońskiej (w tym miasta efemerydy, lokacje nieudane, translukacje, miasta zanikłe). W odniesieniu do województwa krakowskiego, do końca XVI wieku ustalono tam liczbę 80 miast (pół wieku później liczba spadła do 75 miast), z czego 58% było własnością królewską, 27% szlachecką, a 15% duchowną. Wiadomo, że pięć lokacji było nieudanych. Z danych zestawionych do połowy XVII wieku wynika, że 75,8% z liczby 99 lokacji w województwie oznaczało jednak przetrwanie ośrodka miejskiego (podobnie jak w całej dzielnicy, zob. tab. 1). Przedmiot badań pozostaje zatem znaczny nawet przy ograniczeniu go do województwa krakowskiego.

Tabela 1. Lokacje miejskie i miasta w Małopolsce do połowy XVII wieku

Województwo	Liczba lokacji miast	%	Liczba miast	%
Sandomierskie	140	49,3	106	48,8
Krakowskie	99	34,9	75	34,6
Lubelskie	45	15,8	36	16,6
Razem	284	100,0	217	100,0

Źródło: Feliks Kiryk, „Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 28 (1980), 3: 383.

Ponieważ rozwój miast zależał w znacznym stopniu od napływającej do nich ludności, trzeba zauważyć, że w XVI wieku miała miejsce na ziemiach państwa polsko-litewskiego III fala lokacyjna, koncentrująca się na jego wschodnich rubieżach. Mogło to być kuszącą opcją dla bardziej ambitnych migrantów z ziem zachodnich państwa polsko-litewskiego. Jak nadmieniono, program lokacyjny

²⁸ Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski w XIII–XVI wieku. Część pierwsza – szczegółowa*, 1093.

nowych ośrodków w samym województwie krakowskim pozostawał już wówczas ograniczony. Według Ryszarda Szczygła w końcu XVI stulecia pojawiły się też trudności z pozyskaniem osadników, co badacz wiąże z wyhamowaniem napływu mieszkańców wsi²⁹. Wskazuje to na ujęcie procesu urbanizacji w kontekście poddaństwa, ściślejszej regulacji migracji przez właścicieli ziemskich wobec braku siły roboczej i dość niskiego zaludnienia ziem polskich. We wspomnianym okresie w całym kraju postępował jednak rozwój miast prywatnych (szlacheckich). Skłania to do zwrócenia uwagi, jak wyglądało ustawodawstwo państwowe i przepisy w dobrach prywatnych względem migracji i miast, a także kontrola nad ludnością poszczególnych ośrodków.

Wiadomo, że w końcu XVI wieku gospodarstwa folwarczne osiągnęły szczyt swych możliwości produkcyjnych, a zarazem pojawiło się widmo ich kryzysu, Dlatego też, zdaniem Andrzeja Wyrobisza, miasta prywatne zakładano dla zwiększenia rentowności dóbr. Konstytucje sejmowe dawały kilkuletnie zwolnienia od podatków publicznych dla nowych miast i dla osiadających tam rzemieślników i kupców. Sami właściciele miasteczek zachęcali do osiedlenia zagranicznych rękodzielników za specjalnymi przywilejami, w związku z tym miasteczka prywatne były zróżnicowane etnicznie i wyznaniowo. Jako przykład można podać uciekinierów z ogarniętego wojną trzydziestoletnią Śląska³⁰ czy Olędrów rodem z Fryzji, osiedlonych w okolicach Biłgoraju w połowie XVI wieku staraniem posesora Adama Gorajskiego³¹, ludność wyznania kalwińskiego osiadła w Nowym Mieście Książ³² czy rosnący udział ludności żydowskiej, wypieranej przez chrześcijan z dużych miast królewskich (przywilej *de non tolerandis Judaeis*), a po 1648 roku z terenów wschodnich państwa³³.

Założenie miasteczka ułatwiało właścicielowi kompleksu dóbr ziemskich zbyt produkcji i przynosiło dochody z tytułu opłat handlowych i rzemieślniczych. W ten sposób w gospodarce miejskiej szukano nowych źródeł dochodu. Według A. Wyrobisza, mimo braku ograniczeń wolności, mieszczanie z miast prywatnych

²⁹ Szczygieł, *Lokacje*, 149.

³⁰ Andrzej Wyrobisz, „Rola miast prywatnych w Polsce w XVI i XVII wieku”, *Przegląd Historyczny* 65 (1974): 24, 30.

³¹ „Sól” [brak autora], *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, edycja elektroniczna, red. Tomasz Jurek, dostęp: 13.5.2021. <http://www.slownik.ihpan.edu.pl>; zob. Wyrobisz, „Rola miast”, 33; zob. Simone A. Wegge, „Eighteenth-century German Emigrants from Hanau-Hesse: Who Went East and Who Went West”, *Continuity and Change* 33 (2018), 2: 225–253. Kryterium etniczne na podstawie brzmienia nazwisk wykorzystuje F. Kiryk przy ocenie struktury zaludnienia miasteczek małopolskich; zob. np.: Kiryk, „Miasta kresu muszyńskiego”, 13–18; por. Tomasz Wiślicz, *Zelman Wolfowicz i jego rządy w starostwie drohobyckim w połowie XVIII w.* (Kraków: Universitas, 2020), 189–190.

³² Feliks Kiryk, „Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 28 (1980), 3: 378.

³³ Wyrobisz, „Rola miast”, 24, 30.

byli słabsi ekonomicznie niż ci z ośrodków królewskich. Pojawiały się tam pewne elementy pańszczyzny, ograniczano samorząd, a zwłaszcza uprawnienia sądowe. Mogło to wpływać na obniżenie pozycji ogółu mieszczaństwa Rzeczypospolitej³⁴. Pozostaje jednak pytanie, skąd w takim razie brali się tam nowi mieszczaństwo. O ile można wyjaśnić cel przesiedleń do Krakowa, to trudno zrozumieć, co zyskiwali wyzwoleni z poddaństwa chłopcy po dotarciu do pobliskiego miasteczka – poza ofertą jego właściciela w postaci czasowych ulg podatkowych (nie licząc przemieszczeń przymusowych, z nakazu pańskiego),³⁵ Dla pełniejszego obrazu urbanizacji należy uwzględnić wiadomości o strukturze własnościowej i parafialnej, zaludnieniu i ruchu naturalnym ludności, powierzchni, zabudowie miasta i organizacji przestrzeni wokół niego, areałów rolnych i pastwisk, o produkcji i nabywaniu zbóż, udziale w wymianie handlowej³⁶.

Przyglądając się pejzażowi urbanizacyjnemu Rzeczypospolitej, można przyjąć za A. Wyrobiszem i P. Miodunką, że istniało zapotrzebowanie przede wszystkim na niewielkie centra o ściśle określonych funkcjach³⁷. Z tych funkcji najważniejsze były handlowe, zwłaszcza pośrednictwo miasteczka między wsią a miastem dużym. Wskazuje na to przede wszystkim odpowiednie rozłożenie w trakcie roku dat jarmarków w miasteczkach. Istotną funkcją było też pełnienie roli centrum administracyjnego dóbr ziemskich oraz ośrodka rezydencjonalnego właściciela (stąd też większy niż w miastach królewskich rozwój planistyczny niektórych miast prywatnych)³⁸. Miasteczka, lepiej lub gorzej, były skomunikowane ze szlakami handlowymi, a miejscowi kowale, kołodzieje czy karczmarze obsługiwali przyjezdnych, przejmując wiadomości ze świata³⁹. Kupcy miasteczkowi prowadzili również interesy ponadlokalne, co po części można dostrzec na przykładzie rejestrów celnych miast dużych⁴⁰. Mieszkańcy ośrodków położonych w pobliżu

³⁴ Tamże, 25, 31–32.

³⁵ Andrzej Wyrobisz, „Małe miasta w Polsce w XVI i XVII wieku”, w: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej: przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. Aleksander Gieysztor, Tadeusz Rosłanowski (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976), 177–187.

³⁶ Miodunka, *Spoleczność*; Krzysztof Mikulski, „Socjotopografia przedmieść toruńskich w XIV–XVIII wieku: przypadek Żabieńca”, *Archaeologia Historica Polona* 23 (2015): 57–82; Stanisław Gierszewski, *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII wieku* (Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1966).

³⁷ Wyrobisz, „Małe miasta”, 178; tenże, „Typy funkcjonalne miast polskich w XVI–XVIII wieku”, *Przegląd Historyczny* 72 (1981), 1: 47; Miodunka, *Spoleczność*; tenże, „Demograficzny i gospodarczy potencjał małych miast południowej Polski od końca XVI do początku XIX wieku”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 78 (2017): 131–161.

³⁸ Wyrobisz, „Rola miast”, 33; Wyrobisz, „Małe miasta”, 182. Zob. Andrzej Klonder, *Prowincjusze i detaliści: drobny handel i rzemiosło w Rzeczypospolitej w XVII – początku XVIII wieku* (Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2020).

³⁹ Simone A. Wegge, „Chain Migration and Information Networks: Evidence from Nineteenth-century Hesse-Cassel”, *Journal of Economic History* 58 (1998): 957–986.

⁴⁰ Wyżga, *Homo movens*, 235–262.

Wisły czy Dunajca uczestniczyli w spławie. Inni zajmowali się handlem i przegonem zwierząt hodowlanych, dystrybucją zbóż (np. na obszary górskie) czy różnych wiktuałów⁴¹. Dla zrozumienia wpływu rolnictwa i rzemiosła na przemieszczenia ludności między wsią a miasteczkiem należy kontynuować badania nad funkcjonowaniem rynków regionalnych i lokalnych⁴², określać zasięg miar zbożowych lokalnych i mieć na uwadze coraz częstsze w XVIII wieku nadawanie przywilejów handlowych wsiom oraz ich potencjał w zakresie rzemiosła, bowiem to małe miasta pozostawały w najściślejszej więzi z wsią⁴³.

Program badawczy

Początek zakresu chronologicznego badań można wyznaczyć na lata 70–80. XVI wieku, kiedy pojawiają się w większej liczbie akta zwarte miast (księgi) i źródła masowe, a jednocześnie kończy się analiza F. Kiryka⁴⁴. Okres końcowy to umownie rok 1795. Oznacza on upadek Rzeczypospolitej, ale wydłużenie obserwacji przynajmniej do roku 1800 wydaje się właściwe. Nie chodzi jedynie o to, że w dalszym ciągu mogła żyć większość osób z okresu Rzeczypospolitej, ale daje to szansę na wykorzystanie dokumentacji zaborców. Wobec rozproszenia dziedzictwa archiwalnego konieczne staje się zrewidowanie zasobów lokalnych archiwów instytucji, takich jak muzea, biblioteki, centra kultury, archiwa parafialne, a w razie potrzeby – digitalizacja odnalezionych dokumentów miejskich⁴⁵.

Analiza ksiąg miejskich od momentu ich pojawienia się w większej liczbie pozwala na ocenę jakościową społeczeństwa, jego więzi oraz praktyk w zakresie mobilności i życia gospodarczego. Dla obserwacji procesu naturalizacji przybyszy istotna jest obserwacja relacji ludności osiadłej w miasteczkach regionu z osobami napływowymi, kupcami i pracownikami sezonowymi, określanie przez przybyszy swego pochodzenia, tożsamości oraz pamięć mieszczan z chłopskim rodowodem o poddaństwie i jego ocena⁴⁶. Pozwoli to widzieć urbanizację przez pryzmat generowania polityki migracyjnej, poczynszy od rodzinnej polityki

⁴¹ Miodunka, *Demograficzny i gospodarczy potencjał*; Kiryk, „Miasta kresu muszyńskiego”.

⁴² Clark, „Introduction”, 8.

⁴³ Stephan R. Epstein, „Introduction”, w: *Town and Country in Europe, 1300–1800*, red. Stephan R. Epstein (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 2; Mariusz Kulecykowski, *Andrychowski ośrodek płócienniczy w XVIII i XIX wieku* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972).

⁴⁴ Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski w XIII–XVI wieku. Część pierwsza – szczegółowa*, V–VI.

⁴⁵ Więcej o problematyce rozproszenia dziedzictwa archiwalnego: Andrzej Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich* (Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1982), 293–342.

⁴⁶ Wyźga, *Miasta i migracje*, 84–85.

migracyjnej, przez korporacje, parafie i bractwa, magistraty, na właścicieli miast i kompleksów ziemskich kończąc. Warto próbować wyjaśnić źródła zasobów ludzkich w długim trwaniu, stabilność i zmiany korytarzy migracyjnych w kontekście systemu folwarczno-pańszczyźnianego, ewolucję czynników miastotwórczych i antymiejskich. Można również obserwować środowisko wyjścia przyszlých obywateli i mieszkańców miast województwa krakowskiego. Skąd miasta brały swą ludność, począwszy od momentu lokacji (czy za pochodzeniem zasadźców, za przejmowaniem wzorców organizacji miejskiej pomiędzy miasteczkami – np. organizacji korporacji rzemieślniczych – szedł również przepływ ludności?) i w dalszym procesie urbanizacji, co kierowało przybyszami, czym przyciągały ich ośrodki? Interesujące wydaje się zbadanie, co działo się z osadnikami w przypadku lokacji nieudanych lub miast zanikłych. O ile w średniowieczu głównym czynnikiem miastotwórczym było życie gospodarcze, powiązane z zapotrzebowaniem mikroregionów na ośrodki rzemiosła i wymiany towarowej, a rozwój osadnictwa wiejskiego i gospodarki towarowo-pieniężnej wymagał istnienia miast dla spojenia wymiany lokalnej⁴⁷, to w nowożytności miastotwórcze stały się względy ambicji szlachty i magnatów, a także rachuba na szybki zysk⁴⁸. Pozyskiwanie ludności oznaczało nie tylko swobodne i niezależne osiedlanie się chętnych. Specyfika ustrojowa państwa i niskie zaludnienie skutkować mogły nagłą potrzebą pozyskania siły roboczej, a przez to konkurencję między miastami królewskimi i prywatnymi o ludność, w tym dysponującą odpowiednim kapitałem społecznym i finansowym⁴⁹. Uwagę zwraca osiedlanie się przybyszy zza granicy (np. muratorzy z Italii), znaczna ruchliwość mieszczan polskich na trasach wiodących przez przełęcz karpackie do miast słowackich, wyprawy ich przewoźników z towarami, a za tym – tworzenie się sieci społecznych po obu stronach gór. Kim byli przewoźnicy, czy i jak następowało zawiązywanie się sieci międzyetnicznych⁵⁰? I wreszcie godne uwagi są warsztaty rzemiosła miejskiego ściągające wędrownych czeladników na praktykę zawodową⁵¹.

W historiografii miejskiej nie występuje aż takie zapóźnienie jak w przypadku historii wsi, ale nie obejdzie się bez rozpoznania rzeczywistości wiejskiej w kontekście rynków lokalnych oraz więzi międzyludzkich. Pozwoli to również w pewnym stopniu wypełnić dojmującą niekiedy lukę w stanie zachowania archiwaliów miejskich. Miasta nie stanowiły bowiem odrębnych punktów w systemie folwarczno-pańszczyźnianym. Pełniły ważną rolę w obrocie finansowym,

⁴⁷ Szczygieł, *Lokacje*, 148.

⁴⁸ Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski w XIII–XVI wieku. Część pierwsza – szczegółowa*, 1094.

⁴⁹ Janeczek, „Town and Country”.

⁵⁰ Zob. Wiślicz, *Zelman Wolfowicz*, 47, 48–59.

⁵¹ Kiryk, „Miasta kresu muszyńskiego”, 30–31; Wyżga, *Miasta i migracje*, 68–70.

transferze surowców, wiedzy i idei, kapitału, w organizacji siły roboczej. Dlatego w procesie urbanizacji były punktami spajającymi sieć drożną i wielorakie interesy poszczególnych grup społecznych. Istotna jest realizacja zobowiązań międzyludzkich w przestrzeni geograficznej, udział mieszczaństwa w logistyce i transporcie, ich wiedza o świecie bliższym i dalszym czy kwestia bezpieczeństwa w podróży.

Czy okolica i region oraz należące do poszczególnych właścicieli dobra ziemskie zapewniały swym miejskim centrom wystarczającą dystrybucję ludności? Dotychczasowe badania dowodzą, że większość mieszczan wywodziła się z okolicznych wsi. Średni promień wpływów miasta ustalono na około 9 km, nieco tylko większy niż jedna mila staropolska⁵². Z odleglejszych terenów miały pochodzić osoby ambitniejsze. Poza wskaźnikiem, jakim może tu być analiza ksiąg ślubów w danym miasteczku, za wiarygodny miernik przestrzennego wpływu ośrodka warto uznać użycie ksiąg przyjęć prawa miejskiego – oczywiście tam, gdzie się one zachowały.

Wymienione powyżej uwagi badawcze muszą zostać poddane systematyzacji i urealnieniu. Jako podstawa zarysowującego się programu badawczego jawi się rozpoznanie praktyk migracyjnych w centrum województwa krakowskiego, tj. w zespole miast Krakowa, Kazimierza i Kleparza. Zachowana w znacznym stopniu – w porównaniu do innych miast – baza źródłowa i jej możliwości badawcze pozwalają wykryć trendy, które dla pozostałych ośrodków są słabiej reprezentowane. Ale też w ten niejako „zewnątrzny” sposób będzie można więcej powiedzieć o migrantach z Biecza (na dalszym etapie badań: gdzie prócz zespołu krakowskiego bieczanie przenikali). Dodajmy, że potencjał źródeł krakowskich, wielkość i funkcje miasta nie pozwalają uznać Krakowa za ośrodek reprezentatywny w badaniach. Dopiero szeroka analiza procesów urbanizacyjnych w województwie ukaże ich zróżnicowanie, ale też przybliży obraz przeszłej rzeczywistości. Służyć temu może stopniowe tworzenie wielowątkowej, nominatywnej bazy danych. Jej celem będą w pierwszym rzędzie te miasteczka i miasta, które reprezentują określone funkcje, jak również dla których zachował się źródłowy materiał komparatystyczny. Widzimy taki przede wszystkim w rejestrach przyjęć nowych obywateli, jak również w księgach metrykalnych ślubów. Wydaje się, że podejście to urealnia prezentowane zamierzenie. Dopiero kolejnym krokiem będzie analiza źródeł jakościowych, jak księgi sądowe czy testamenty. Będzie to zatem działanie od analizy ilościowej do jakościowej.

Stosunkowo niezłe zachowanym i zdatnym do obróbki masowej źródłem jest rejestr przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie. Zbudowana na tej podstawie baza danych pozwoli uchwycić dynamikę napływu najcenniejszych dla komuny

⁵² Janeczek, „Town and Country”, 165.

miejskiej migrantów z miasteczek województwa, a także na odtworzenie sieci ich powiązań poprzez analizę świadków⁵³. Na tej podstawie można określić, jaki kapitał ludzki (zwłaszcza zawodowy) miasteczka te traciły. Obywatele po jakimś czasie mogli zrezygnować z obywatelstwa w danym mieście i osiedlić się gdzie indziej, ponownie przyjmując prawo miejskie⁵⁴. Można to zatem uznać za probierz ruchliwości przestrzennej mieszczaństwa, ponadto – dzięki zachowanym rejestrom celnym Krakowa – można mieć wgląd w udział ludności małomiasteczkowej w handlu regionalnym i międzynarodowym.

Podobnie rzecz się ma z księgami metrykalnymi, odtwarzającymi losy jednostkowe i powiązania międzyludzkie. Najwcześniej zachowane księgi ślubów (od 1548 r.) pochodzą z parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (Mariackiej) w Krakowie. Ostatnio wykorzystano je dla obserwacji ludności chłopskiej⁵⁵. W niniejszym artykule zaprezentowano możliwości ich wykorzystania w szerszych analizach. Posłużono się rozpisаныmi w bazie nominatywnej najstarszymi metrykami ślubów z lat 1548–1552, kiedy to zarejestrowano 391 związków małżeńskich. Analiza pozwala uchwycić nazwiska nupturientów w ich pierwotnym brzmieniu, jak i ustandaryzować je po skorelowaniu np. z rejestrem nowych obywateli czy aktami cechowymi. Na 782 nupturientów obojga płci odnotowywanych w omawianym czasie, jedynie 205 osób (26,2%) ma określone miejsce pochodzenia (w tym rodowici krakowianie), ale proporcja tych informacji względem płci nie jest równa: 58 (14,8%) kobiet i 147 (37,6%) mężczyzn. Z grupy o znanym pochodzeniu 156 osób (tj. 76,1% ogółu) nie wywodziło się z Krakowa. Warto jednak dodać, że określenie pochodzenia takiego migranta zależało również od płci (posiadamy dane o 78,8% mężczyzn i 21,2% kobiet). Nazwa miejscowości lub regionu pochodzenia mogły zostać użyte dla utworzenia nowego nazwiska migranta, przez co poprzednie nazwisko zanikało. Można również wyzyskać (niestety nie przy każdej metryce) następujące dane: zawód lub zatrudnienie nupturienta, pozycję zawodową i społeczną (predykat), przynależność etniczną, pochodzenie (najczęściej dana miejscowość, rzadko parafia lub obszar administracji terenowej; pojawiają się przysze małżeństwa wywodzące się z tej samej okolicy), miejsce zamieszkania i lokal (podawane są nazwiska właścicieli; zakładamy, że przeważnie są to pracodawcy nupturientów)⁵⁶. Część

⁵³ Pierwsze próby przyniosły obiecujące efekty; Wyżga, *Homo movens*, 353–361.

⁵⁴ Wiadomo, że w latach 1531–1656 nie mniej jak 38 nowych obywateli miasta Bochni wywodziło się z krakowskiego zespołu miejskiego i jego pobliza. Byli wśród nich synowie obywateli Krakowa, mający przecież ułatwioną drogę do nabycia obywatelstwa w rodzinnym mieście; Feliks Kiryk (wyd.), *Księga przyjęć do prawa miejskiego w Bochni 1531–1656* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979), 157–158.

⁵⁵ Zob. Wyżga, *Homo movens*, 159–165.

⁵⁶ W przypadku nupturientek 51 osób podano jako przebywające u kobiet, a 132 u mężczyzn. Z kolei 47 nupturientów przebywało u mężczyzn, a jedynie 5 u kobiet.

małżeństw była zawierana właśnie w zamieszkałych przez przybyłych do miasta narzeczonych domach. Oboje już wcześniej zatem tam mieszkali, pracowali i tworzyli swoje sieci społeczne. Przy pracodawcy jest podawane imię i nazwisko, pozycja zawodowa i społeczna (obywatelstwo), niekiedy sprawowany urząd i przynależność etniczna. Przy nupturientkach częściej niż przy nupturientach są zapisane wiadomości o rodzicach, co wynika zapewne z niesamodzielności prawnej. Kobiety rzadko zostały określone poprzez stan cywilny, zatrudnienie czy zajęcie (zawód). Dotyczy to również wiadomości o poprzednim mężu czy o pracodawcy w przypadku wdów⁵⁷.

Tabela 2. Pochodzenie nupturientów w parafii Mariackiej w Krakowie (1548–1552)
N = 391

Wyszczególnienie	Kobiety (%)	Mężczyźni (%)
Kraków	43,1	16,4
Przedmieścia	3,5	15,6
Miasta	43,1	52,4
Wsie	10,3	15,6
Razem	100,0	100,0

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, Księga ślubów parafii Mariackiej w Krakowie 1548–1585 [mikrofilm], 1–47.

O znacznym przepływie międzymiastowym świadczy, że w połowie XVI wieku z innych miast wywodziła się połowa nupturientów zawierających związek małżeński w krakowskiej parafii Mariackiej, centrum „stolicy” ówczesnego państwa polsko-litewskiego. Przy mniej niż połowie nupturientów obu płci określono ulicę lub zamieszkiwany lokal (38,2%), jednak dwukrotnie częściej w przypadku panien młodych. Określając tendencje przepływu migrantów, fakt, że z sąsiednich miast satelickich przybyło 41 osób (Kazimierz – 14, Kleparz – 27; wyłącznie mężczyźni) wskazuje częściowo na etapy pośrednie migracji. Poza tym zarówno w przypadku napływowych kobiet⁵⁸, jak i mężczyzn⁵⁹ dominują inne miasta

⁵⁷ Wstępna analiza metrykaliów parafii Mariackiej: Wyźga, *Homo movens*, 162–165.

⁵⁸ Bobowa, Bystrzyca, Chęciny (2), Kalisz, Kleparz, Krosno, Lelów, Lublin, Miechów, Nowe Miasto, Olkusz, Oświęcim, Pilzno, Poznań, Proszowice, Ropczyce, Skrzynno, Warszawa, Wawrzeńczyce, Wieliczka, Wiślica, Wojnicz, Wolbrom, Zator – Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], Księga ślubów parafii Mariackiej w Krakowie 1548–1585 [mikrofilm].

⁵⁹ Chęciny, Andorf, Chęciny, Głowaczów, Jarosław, Kazimierz (14), Kleparz (27), Krotoszyn, Lipnica, Lwów (2), Łomża, Mielec, Nowe Miasto, Częstochowa, Pilzno (2), Poznań (2), Proszowice, Rawa, Sandomierz (2), Sewilla, Tarnów (2), Trzemeszno, Uście, Wawrzeńczyce, Wieliczka, Wilno (4), Wiślica, Wittenberga, Wolbrom, Żarnowiec – ANK, Księga ślubów.

leżące w województwie krakowskim. Tylko migranci płci męskiej reprezentowali miasta zagraniczne (Andorf, Sewilla, Wittenberga). Z kolei wsie będące ostatnim miejscem zamieszkania nupturientów zgodnie ze znanymi już ustaleniami leżały w promieniu dziennego marszu, tj. kilkunastu kilometrów od miasta.

Powyższa analiza określa możliwości badawcze dla centralnego miasta pod względem przepływów ludnościowych w województwie krakowskim. Wiadomo, że 35% żon migrantów miało podany zawód lub zatrudnienie i były to służące (wyjątkiem są jedna kucharka i administratorka). Co trzeci nowożeniec ogółem (28,9%) miał za małżonkę wdowę. Wartość ta odnosi się do rodowitych krakowianek i kobiet bez określonego pochodzenia. Uwzględniając jedynie mężczyzn-migrantów, odsetek ten wzrósł do 41,7%. Wynika z tego, że prawie co drugi przybysz nie był pierwszym mężem swej wybranki. Można to zatem uznać za typową drogę osiedlenia i asymilacji w mieście dla mężczyzny, który urodził się gdzie indziej. W przypadku napływowych nupturientek analiza taka nie jest możliwa, gdyż podano stan cywilny nowożeńca jedynie przy jednym małżeństwie. Dodajmy, że najstarsze metryki parafii Mariackiej nie zawierają danych o świadkach.

Powiązanie ksiąg metrykalnych ślubów z rejestrami przyjęć do prawa miejskiego pozwala na dokładniejsze poznanie okoliczności migracji. Przykładowo Jan Król, miechownik, pojął w Krakowie Jadwigę wdowę w 1551 roku. Z zapiski metrykalnej wiadomo jedynie tyle, że narzeczona mieszkała lub pracowała w domu zmarłego już Włocha Kacpra⁶⁰. Tymczasem w wpisu w księdze nowych obywateli z 1550 roku wiadomo, że Król był rodowitym krakowianinem (syn Jana i Katarzyny), dlatego też nie wnosił opłaty za obywatelstwo, chociaż musieli zgodnie z prawem uwiarygodnić jego osobę dwaj świadkowie, Stanisław Sypien i Erazm farbiarz⁶¹. Nie ma natomiast informacji o pochodzeniu Pawła Sczyrby, który przyjął prawo miejskie i złożył odpowiednią opłatę (1551). Niewiele więcej poza zawodem (paśnik) dowiadujemy się z małżeństwa, jakie zawarł on rok później z Anną Foxową z ul. Grodzkiej⁶². Z kolei Błażej Nowakowicz był piekarczykiem zamieszkałym przy ul. Św. Jana, podobnie jak wdowa Dorota, którą pojął za żonę w 1548 roku. Pokreślono, że ślub miał miejsce w kościele Mariackim, co nie było oczywiste (ślubów udzielano też w domach pracodawcy lub właściciela wynajmowanego lokum). Ślub wiązał się z awansem tego mężczyzny, który później dokonał opłaty za uzyskanie obywatelstwa jako Błażej Nowak piekarz⁶³. To, czy był migrantem, pozostaje jednak sprawą do ustalenia.

⁶⁰ ANK, Księga ślubów, 45.

⁶¹ Aniela Kielbicka, Zbigniew Wojas (wyd.), *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572* (Kraków: Secesja, 1993), 141.

⁶² ANK, Księga ślubów, 30; Kielbicka, Wojas, *Księgi przyjęć*, 143.

⁶³ ANK, Księga ślubów, 5; Kielbicka, Wojas, *Księgi przyjęć*, 136.

Oba typy źródeł, metryki ślubów i rejestry nowych obywateli, mają odmienne formy zapisów danych osobowych, co wymaga czasochłonnej obróbki danych i ich standaryzacji, ale niesie szansę na ujęcie masowe zjawisk migracyjnych. Centrum regionu może być matrycą, na której ustandaryzowany kwestionariusz badawczy i baza danych będą poszerzane o kolejne miasta i miasteczka regionu, reprezentujące różne cechy. W razie powodzenia, prezentowanym podejściem badawczym można objąć inne obszary administracyjne państwa polsko-litewskiego.

W dalszych etapach badań nowe podejście do procesu urbanizacji mogłoby wpłynąć na „zaludnienie” jego historii i odanonimizowanie tkanki społecznej. Istotne zatem będzie przybliżenie opinii mieszczaństwa o samych sobie i o świecie, o innych stanach społecznych, ludziach obcych, stereotypów o innych miastach i wsiach, o swej tożsamości, władzy miejskiej, obciążeniach ze strony państwa i właściciela. Interesuje nas zmiana społeczna widziana przez przenikanie się kultur – tej miejskiej, dziedziczonej, przyjmowanej i tej przynieszonej przez migrantów. Wymienione koncepcje badawcze mogą pomóc wyjaśnić nieoczywiste przełożenia życia ludzkiego na urbanizację. Z jednej strony dowiodą sukcesu polskich „Londynów”, za jakie można uznać największe ośrodki państwa z dynamicznie rozwijającą się w osiemnastym stuleciu Warszawą na czele, z drugiej wyjaśnią stagnację prowincji w czasach dominującego w gospodarce systemu folwarczno-pańszczyźnianego.

Podsumowanie

Szerokie ujęcie mechanizmów ludnościowych w kontekście urbanizacji pozwala ukazać lokalne wzorce mobilności, a równocześnie dać odpowiedź, w jaki sposób miasta i miasteczka na obszarze o ustabilizowanej sieci miejskiej uzupełniały swoją ludność i jak wpływał na to zjawisko system folwarczno-pańszczyźniany oraz poddaństwo. Zbadanie w ten sposób województwa krakowskiego może być propozycją metodologiczną dla innych obszarów Rzeczypospolitej i Europy Środkowo-Wschodniej.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Księga ślubów parafii Mariackiej w Krakowie 1548–1585 [mikrofilm].

Źródła drukowane

- Kiełbicka, Aniela, Zbigniew Wojaś (wyd.). *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572*. Kraków: Secesja, 1993.
- Kiryk, Feliks (wyd.). *Księga przyjęć do prawa miejskiego w Bochni 1531–1656*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.
- Wyrozumska, Bożena (wyd.). *Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.

Źródła internetowe

- Atlas Fontium*. Dostęp: 12.03.2021. <https://atlasfontium.pl>.
- Atlas historyczny miast polskich*. Dostęp: 21.04.2021. www.atlasmiast.umk.pl.
- Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, edycja elektroniczna. Red. Tomasz Jurek, Dostęp: 13.5.2021. <http://www.slownik.ihpan.edu.pl>.

Opracowania

- Bogucka, Maria, Henryk Samsonowicz. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- Braudel, Fernand. *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*. Tłum. Marcin Król, Maria Kwiecieńska-Decker. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2020.
- Clark, Peter. *European Cities and Towns 400–2000*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Clark, Peter. „Introduction”. W: *Small Towns in Early Modern Europe*, red. Peter Clark, 1–21. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Clark, Peter (red.). *Small Towns in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Epstein, Stephan R. „Introduction”. W: *Town and Country in Europe, 1300–1800*, red. Stephan R. Epstein, 1–29. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Gadocha, Marcin. *Urzednicy miejscy Biecza do 1772 roku*. Białystok: Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Historycznego, 2020.
- Gierszewski, Stanisław. *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII wieku*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1966.
- Gordziejew, Jerzy. *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009.
- Hochstadt, Steve. *Mobility and Modernity: Migration in Germany, 1820–1989*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999.
- Janeczek, Andrzej. „Town and Country in the Polish Commonwealth, 1350–1650”. W: *Town and Country in Europe, 1300–1800*, red. Stephan R. Epstein, 156–175. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

- Kiryk, Feliks. „Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia”. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 28 (1980), 3: 373–384.
- Kiryk, Feliks. „Miasta kresu muszyńskiego w okresie przedrozbiorowym”. *Przemyskie Zapiski Historyczne* 4–5 (1987): 7–34.
- Kiryk, Felisk. *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*. Kraków: Avalon, 2013.
- Kiryk, Feliks. *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1985.
- Kiryk, Feliks. *Rozwój urbanizacji Małopolski w XIII–XVI wieku. Część pierwsza – szczegółowa*. Kraków, 1974. Rps przechowywany w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii, Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie.
- Kiryk, Feliks. *Urbanizacja Małopolski. Województwo Sandomierskie XIII–XVI wiek*. Kielce: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, 1994.
- Klonder, Andrzej. *Prowincjusze i detaliści: drobny handel i rzemiosło w Rzeczypospolitej w XVII – początku XVIII wieku*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2020.
- Kołodziejczyk, Konrad. „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych. Cz. 1”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 38 (2016), 3: 55–78.
- Kołodziejczyk, Konrad. „Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych. Cz. 2”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 39 (2017): 65–95.
- Kuklo, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Kuklo, Cezary. *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej: studium demograficzno-społeczne*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998.
- Kuklo, Cezary. *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*. Białystok: Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, 1991.
- Kulczykowski, Mariusz. *Andrychowski ośrodek płócienniczy w XVIII i XIX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972.
- Leśniak, Franciszek. *Socjotopografia Krosna (1512–1630): studia i materiały*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005.
- Lucassen, Leo. „Cities, States and Migration Control in Western Europe: Comparing Then and Now”. W: *Gated Communities? Regulating Migration in Early Modern Cities*, red. Bert De Munck, Anne Winter, 217–240. Aldershot: Ashgate, 2012.
- Lucassen, Jan, Leo Lucassen. „Theorizing Cross-Cultural Migrations: The Case of Eurasia since 1500”. *Social Science History* 41 (2017): 445–475.

- Łozowski, Piotr. *Kredyt i dom: rynki obrotu pieniężnego i nieruchomościami w Warszawie okresu XV i początków XVI wieku*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2020.
- Małecki, Jan. „Kiedy i dlaczego Kraków przestał być stolicą Polski?”. *Rocznik Krakowski* 44 (1963): 21–36.
- Mikulski, Krzysztof. *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999.
- Mikulski, Krzysztof. „Socjotopografia przedmieść toruńskich w XIV–XVIII wieku: przypadek Żabiańca”. *Archaeologia Historica Polona* 23 (2015): 57–82.
- Miller, Jaroslav. *Urban Societies in East-Central Europe, 1500–1700*. Aldershot: Ashgate, 2008.
- Miodunka, Piotr. „Demograficzny i gospodarczy potencjał małych miast południowej Polski od końca XVI do początku XIX wieku”. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 78 (2017): 131–161.
- Miodunka, Piotr. *Spoleczność małych miast południowej Małopolski w XVI–XVIII wieku*. Kraków: Universitas, 2021.
- Mrozowski, Krzysztof. *Przestrzeń i obywatele Starej Warszawy od schyłku XV wieku do 1569 roku*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020.
- Noga, Zdzisław. „Feliksa Kiryka studia nad miastami”. W: Feliks Kiryk, *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych, IX–XVI*. Kraków: Avalon, 2013.
- Pieczara, Jakub. „Population of Wieliczka in 1788: Household Size and Structure”. *Przeżycie Demograficzne Polski* 41 (2019): 81–122.
- Prak, Maarten. *Citizens without Nations. Urban Citizenship in Europe and the World, c.1000–1789*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Ptaśnik, Jan. *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1934.
- Puschmann, Paul, Nina Van den Driessche, Koen Matthijs, Bart Van de Putte. „Paths of Acculturation and Social Inclusion. Migration, Marriage Opportunities and Assortative Mating by Geographic Origin in Antwerp, 1846–1920”. *Journal of Migration History* 2 (2016): 177–207.
- Rutkowski, Henryk (red.) i in. *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*. Cz. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2008.
- Siuchniński, Mateusz (red.). *Miasta polskie w tysiącleciu*. T. 1–2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1965–1966.
- Starzyński, Marcin. *Urzędnicy miejscy Kazimierza do 1550 roku*. Kraków: Societas Vistulana, 2016.
- Szczygieł, Ryszard. *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1989.
- Tomczak, Andrzej. *Zarys dziejów archiwów polskich*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1982.

- Wagner, Katarzyna. *Mieszczanie i podatki. Nierówności majątkowe w wybranych miastach Rzeczypospolitej w XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020.
- Wegge, Simone A. „Chain Migration and Information Networks: Evidence from Nineteenth-century Hesse-Cassel”. *Journal of Economic History* 58 (1998): 957–986.
- Wegge, Simone A. „Eighteenth-Century German Emigrants from Hanau-Hesse: Who Went East and Who Went West”. *Continuity and Change* 33 (2018), 2: 225–253.
- Wiesiołowski, Jacek. *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1997.
- Wiślicz, Tomasz. *Zelman Wolfowicz i jego rządy w starostwie drohobyckim w połowie XVIII w.* Kraków: Universitas, 2020.
- Wyrobisz, Andrzej. „Małe miasta w Polsce w XVI i XVII wieku”. W: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej: przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. Aleksander Gieysztor, Tadeusz Rosłanowski, 177–187. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
- Wyrobisz, Andrzej. „Rola miast prywatnych w Polsce w XVI i XVII wieku”. *Przegląd Historyczny* 65 (1974): 19–46.
- Wyrobisz, Andrzej. „Typy funkcjonalne miast polskich w XVI–XVIII wieku”. *Przegląd Historyczny* 72 (1981), 1: 25–49.
- Wyrozumska, Bożena. *Drogi w Ziemi Krakowskiej do końca XVI w.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977.
- Wyżga, Mateusz. *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019.
- Wyżga, Mateusz. „Miasta i migracje w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej: zarys problematyki”. *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 52 (2020): 59–87.
- Wyżga, Mateusz. *Urzędnicy miejscy Bochni do 1772 roku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Grado, 2018.

Procesy urbanizacyjne w województwie krakowskim w XVI–XVIII wieku. Nowe możliwości badań

Streszczenie

Artykuł ma na celu zarysowanie programu badawczego dla nowych studiów nad urbanizacją województwa krakowskiego. Rozważane są mechanizmy migracyjne względem specyfiki sieci miejskiej w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. Autor wychodzi z założenia, że badania powinny uwzględniać tworzenie relacyjnych baz danych, począwszy od ksiąg metrykalnych ślubów oraz rejestrów przyjęć nowych obywateli. Opracowanie

bazy danych na podstawie dobrze zachowanych źródeł Krakowa, będącego centralnym miastem województwa, pozwoli uzupełniać luki źródłowe odnoszące się do innych miast i miasteczek regionu, ich mieszkańców i migrantów. Dzięki temu będzie również można uzupełniać katalog o kolejne ośrodki, typowane ze względu na pełnione przez nie funkcje. Zamierzone badania mogą okazać się pomocne przede wszystkim w rozpoznaniu procesów urbanizacyjnych w kontekście systemu folwarczno-pańszczyźnianego. Przetrawanie licznych miasteczek w państwie polsko-litewskim każe zrewidować rozumienie poddaństwa osobistego chłopów i restrykcji względem migracji ze strony panów ziemskich. Stąd też istotne wydaje się zwrócenie uwagi na funkcjonowanie rynku pracy, życia gospodarczego i procesów adaptacji przybyszów w państwie o dość niskim poziomie zaludnienia.

Urbanization Processes in the Krakow Voivodeship in the 16th–18th Centuries. New Research Opportunities

Summary

The article aims to outline a research programme of new studies on the urbanization of the Krakow Voivodeship (province). It focuses on the migration mechanisms in the context of the unique urban network of the Polish-Lithuania Commonwealth. The author argues that the research should involve the creation of relational databases ranging from marriage registers to burgher rolls. Developing a database based on the well preserved sources for Krakow, the voivodeship's central city, will help fill gaps in the sources relevant to other cities and towns in the region as well as their residents and migrants. This will also make it possible to extend the catalogue to cover other urban centres, selected for their specific functions. The proposed research may prove helpful primarily in analyzing urbanization processes in the context of a manorial farm system heavily relying on serfdom and *corvée*. The survival of numerous towns in the Polish-Lithuanian state calls for reviewing our understanding of the personal serfdom of peasants and the restrictions on their migration imposed by the landlords. Hence it appears essential to take a closer look at the functioning of the labour market, the economic life, and the adaptation of migrating newcomers in a country with a relatively low density of population.